

δν θέλει νά παραμείνει ἔντιμο, χωρίς δύμας και νά καταστραφεῖ ύλικά.
 Αύτά τά μοτίβα, που είχαν νόημα και συγχεκριμένα άναφορά στόν
 περίγυρο τῶν ἐμπόρων τοῦ παροικιακοῦ Ἑλληνισμοῦ, άτόνησαν βέβαια
 στό περιβάλλον τοῦ ἐλεύθερου κράτους. "Ομως, ἐνῷ ή ἐπίσημη ἰδεο-
 λογία ὄργανων τούς μήθους τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ γύρω
 ἀπό τόν ἄξονα τῆς ἐνότητας Γένους και θρησκείας, παράλληλα, στό
 πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς και κοσμικῆς ζωῆς τῶν «τζακιῶν», ἀναπτύσ-
 σσονταν ἥθη που συχνά ἐμπνέονταν ἀπό τήν ἀνάγνωση αἰσθηματικῶν
 μυθιστοριῶν (ἀνάγνωση παράλληλη, τότε, μέ τήν ἐντρύφηση σέ σχοι-
 νοτενεῖς ἀφηγήσεις γύρω ἀπό ληστάρχους ή ἀγωνιστές τῆς Ἐπανά-
 στασης) και που ἀπό μάν ἀποψη θά μποροῦσαν νά χαρακτηρισθοῦν
 ἀστικά. Αύτά τά ἥθη ἐνισχύθηκαν και ἐν μέρει ἐκλεπτύνθηκαν μέ τήν
 κατοπινή εἰσροή στοιχείων προερχομένων ἀπό τόν παροικιακό Ἑλ-
 ληνισμό, ἔτοι ὡστε βαθμηδόν διαμορφώθηκε ἔνας κώδικας τῆς κοινω-
 νικῆς ζωῆς τῶν ἀνώτερων στρωμάτων που κρατήθηκε σέ ίσχυ ἵσσαιε
 τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και, σέ ὅρισμένες περιπτώσεις, ὀκόμη
 ἀργότερα. Ὁ ἀστικός πολιτισμός ἐκδηλώθηκε ἐδῶ στίς στοιχειωδέ-
 στερες και ἔξωτερικότερες μόνο μορφές του, δηλαδή σέ ὅρισμένους
 ἔθιμοτυπικούς κανόνες, σέ ὅρισμένους ἀγραφους νόμους τῆς συνανα-
 στροφῆς μεταξύ «κυρίων» και «κυριῶν» και στήν ἀπόκτηση μιᾶς «εὐ-
 ρωπανῆς» μόρφωσης· ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ ἐγχώριες ἀστικές πο-
 λιτισμικές ἀνάγκες δέν ἔγιναν ποτέ τόσο ἐπιτακτικές, ὡστε νά δη-
 μοιουργηθεῖ μά ὅπερα η μιά πινακοθήκη κάποιων ἀπαιτήσεων. Ἐπί
 πλέον, πολλά ἀπό τά μέλη τοῦ κοινωνικοῦ στρώματος, τό ὅποιο ἦταν
 κύριος φορέας αὐτῶν τῶν ἔξεων, συνέχιζαν νά ἐμφοροῦνται ἀπό πα-
 τριαρχικές νοοτροπίες μεταφραζόμενες κοσμοθεωρητικά σέ ἀντιλήφεις
 προαστικῆς ούσιαστικά ύφης. "Ετοι τό στρώμα αὐτό μποροῦσε νά
 ἐμφανίζεται ώς «ἀστικό» μᾶλλον ἀπό τή σκοπιά τῶν ἀντιπάλων του,
 οι ὅποιοι μέ τόν ὅρο «ἀστικός» ἐνοοῦσαν γενικά και ἀδιαφόριστα,
 ἀλλά ἐσφαλμένα ἀπό ἴστορική και κοινωνιολογική ἀποψη, δ.τι ἀντι-
 τασσότων σ' ἔναν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τῆς ἐλληνικῆς κοινω-
 νίας.

Οι ραγδαϊες κοινωνικές ἀναστατάξεις που συνόδευσαν τά χρόνια
 τῆς κατοχῆς, τοῦ ἐμφυλίου πολέμου και τοῦ ἔξαμβλωματικοῦ ἐκσυγ-
 χρονισμοῦ τῶν ἐπόμενων δεκαετιῶν σήμαναν τή μετάβαση τῆς ἐλλη-
 νικῆς κοινωνίας ἀπό τό καθεστώς τοῦ πατριαρχισμοῦ και τοῦ νόθου
 η ἐπίπλαστου ἀστισμοῦ στό καθεστώς μιᾶς ἐξ ἴσου νόθας μαζικῆς

δημοκρατίας, δηλαδή μιᾶς δημοκρατίας μέ πολύ μεγαλύτερη κοινωνική κινητικότητα ἀπό πρίν, ἀλλά ταυτόχρονα ἀνίκανης νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τίς πελατειακές νοοτροπίες καί σχέσεις που τῆς κληροδότησε ἡ προηγούμενη κατάσταση· ἀπεναντίας μάλιστα, ἡ ἀναμφισβήτητη διεύρυνση τῆς δημοκρατίας καί τοῦ πλουραλισμοῦ, ίδίως στή μεταδικτατορική περίοδο, ὁδήγησε τελικά στήν ἐπίταση τῶν διαρθρωτικῶν ἀδυναμιῶν τοῦ συστήματος, ἐφ' ὅσον οἱ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενοι (οἰκλάδοι) τή χρησιμοποίησαν γιά νά ἔμπεδώσουν καί νά ἐπαυξήσουν ὅσα τούς εἶχε ἥδη ἀποφέρει ἡ πελατειακή συναλλαγή κοινωνίας καί φήμοφόρων. Προτού ἐπιμείνουμε στό σημεῖο αὐτό, πρέπει νά ποῦμε ὅτι οἱ κατοχικές καί μεταπολεμικές ἀνακατατάξεις ἐπηρέασαν, τό ἔνα μετά τό ἄλλο, ὅλα τά κοινωνικά στρώματα. Πρῶτα-πρῶτα ἀλλαζαν σημαντικά τή σύνθεση τοῦ στρώματος που προπολεμικά ὄνομαζόταν «ἀστικό», ἔτοι ὥστε αὐτό σήμερα νά ἀποτελεῖται, σέ βαθμό καθοριστικό γιά τό ποιόν καί τόν χαρακτήρα του, ἀπό νεόπλουτους, καί μάλιστα νεόπλουτους χάρη σέ ἔργολαβικές καί μεταπρατικές δραστηριότητες, τίς ὅποιες ἔξειθρεψαν, μετά τή μαύρη ἀγορά, ἡ «ἀνοικοδόμηση» καί τά «μεγάλα δημόσια ἔργα» καθώς καί ἡ διοχέτευση ὅλο καί μεγαλύτερου ὅγκου εἰσαγωγῶν στήν ἐσωτερική ἀγορά. Ἀλλά καί οἱ ὑπόλοιποι («έπιχειρηματίες»), μέ ἔξαιρέσεις ὅχι πιά πολυάριθμες, παρά τίς διαφορές καί τήν ποικίλη προϊστορία τῶν ἐπί μέρους ἀσχολιῶν τους, ἐλάχιστα διαφέρουν ἀπό τούς νεόπλουτους ὡς πρός τό πολιτισμικό τους ἐπίπεδο καί τόν πνευματικό τους ὅρίζοντα, στό ἐπίκεντρο τοῦ ὅποίου συχνότατα βρίσκονται τά ὅσα συμβαίνουν στά γήπεδα ἡ στά νυκτερινά κέντρα διασκεδάσεως. Ἔτοι, σέ γενικές γραμμές ἔξελεψε ἀκόμα καί ὁ προγενέστερος νόθος ἀστισμός. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὁ τουρισμός καί τό εύρυτατο μεταναστευτικό κύμα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 καί τοῦ 1960 ἀποτέλεσαν τήν τρίτη μεγάλη νεοελληνική ἔνταξη στό διεθνές κύκλωμα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας καί κατέλυσαν ὀριστικά τήν πατριαρχική κοινωνική διάρθρωση, καθώς δημιούργησαν κατά τρόπο ἀμεσο ἡ ἔμμεσο (δηλαδή συντείνοντας στή διεύρυνση τοῦ τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν) ἔνα ὅλο καί πολυπληθέστερο μεσαίο στρώμα χαρακτηριζόμενο ἀπό τόν μικητικό καταναλωτισμό καί ἀπό τήν ἔπαρση τῆς νεοαπόκτητης εὐημερίας καί τῆς ἐπίσης νεοαπόκτητης ἡμικαθειας. Μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι πάνω στή βάση τῶν ἀξιῶν τοῦ κατά τό δυνατόν γρήγορου πλουτισμοῦ καί τοῦ ἐσπευσμένου καταναλωτισμοῦ ἡ Ἑλληνική κοινωνία είναι σήμερα πολιτισμικά

ζως ὅχι καλύτερη, πάντως όμοιογενέστερη ἀπ' δ, τι προπολεμικά. Από αἰσθητική καὶ αἰσθηματική ἄποψη τὴν πολιτισμική όμοιογενοποίηση τὴν πραγματοποίησε, ἔκτος ἀπό τή ραγδαία ἐξάπλωση τοῦ Kitsch, πρῶτα ἡ «άνοικαλυψη» καὶ κατόπιν ἡ εὐρύτερη ἀποδοχή καὶ ὁ μουσικός ἐξευγενισμός τοῦ «λαϊκοῦ» τραγουδιοῦ. Τό τραγούδι αὐτό γνώρισε τεράστια ἐπιτυχία, καὶ μάλιστα στίς δεκαετίες τίς κρίσμες γιά τὴν κοινωνική καμπή πού ἐξετάζουμε ἐδῶ, ἀκριβῶς ἐπειδή κινήθηκε σέ κλίμακα τόσο εὐρεία, ώστε μποροῦσε νά ἀπευθυνθεῖ ταυτόχρονα σέ ὅλα τὰ στρώματα μιᾶς κοινωνίας πού μόλις ἀφήνε πίσω της τούς πατριαρχικούς διαχωρισμούς καὶ ἔμπαινε στή χοάνη μιᾶς κινητικότητας πρωτόφαντης ἴσαμε τότε — ἥτοι μιᾶς κοινωνίας πού ἀναζητοῦσε μεγάλους ἐξισωτικούς κοινούς παρονομαστές. Μ' αὐτήν τὴν ἔνοια τό «λαϊκό» τραγούδι στήν Έλλάδα, ἀρχίζοντας ἀπό τὴν ἐξιστόρηση τῶν καημῶν τοῦ χασικῆ καὶ τελειώνοντας στή μελοποίηση ὑψηλῆς ποίησης, συνέβαλε πολύ στήν κατάλυση τῆς παλαιᾶς βασικῆς διάφρισης ἀνάμεσα σέ «άστικό» ἡ «λόγιο» καὶ «λαϊκό» πολιτισμό καὶ ἔκανε κάτι πού, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω (κεφ. IV, 5), τό θεωροῦν εὔκταιο οἱ θεωρητικοί τῆς μεταμοντέρνας κουλτούρας. Πρέπει ώστόσο νά προσθέσουμε ὅτι μέσα στή διαδικασία αὐτήν ἡ ἔνοια «λαϊκός» ούσιαστικά ἀποσυνδέθηκε ἀπό τὴν ἔνοια «ἀγροτικός», γιά νά συνδεθεῖ κυρίως μέ τή θεώρηση καὶ τά γοῦστα τῶν κατώτερων στρώματων τῶν πόλεων, τά ὅποια κατέφεραν νά μετατραποῦν σέ στρώματα σύγχρονων καταναλωτῶν μέ τόν ἴδιο τρόπο πού καὶ τό ζεϊμπέκικο ἔγινε «συρτάκι» ἡ ὁ τεκές «μπάρ».

Οι κοινωνικές ἀνακατατάξεις τῶν τελευταίων δεκαετιῶν γενικά ἐνίσχυσαν τόν χαρακτήρα τῆς χώρας ως χώρας μικροϊδιοκτητῶν καὶ μικροαστῶν. "Ομως ἡ ἐνίσχυση αὐτή συντελέσθηκε στή βάση ὀλότελα νέων καταναλωτικῶν συνηθειῶν, οἱ ὅποιες δέν καλύπτονταν ἀπό τό ὑφιστάμενο παραγωγικό δυναμικό. Ακριβῶς ἐπειδή ἡ εὐημερία ἥταν, μέ τήν ούσιαστηκή αὐτήν ἔνοια, ἐπισφαλής, τό πελατειακό σύστημα ἐπιτάθηκε ἀντί νά συρρικνωθεῖ ἐξ αἰτίας τῆς ὑποχώρησης τοῦ πατριαρχισμοῦ σέ κοινωνικό ἐπίπεδο. "Ητοι: ὁ φηφοφόρος ἔδινε τώρα τήν φῆφο του προσδοκώντας πρωταρχικά ἀπό μιά κοινωνική παράταξη ὅτι θά τοῦ διασφάλιζε τό καταναλωτικό του ἐπίπεδο ἡ καὶ θά τοῦ τό ἀνέβαζε βραχυπρόθεσμα, ἀδιάφορο μέ ποιά οίκονομικά μέσα. Τό νέο αὐτό κριτήριο καὶ ἡ συναφής μετατροπή πολύ μεγάλου μέρους τῶν πρώην «άναξιοπαθούντων» σέ ἀπαιτητικούς καὶ συχνά ὑπερφία-

λους καταναλωτές είχε όμως ως συνέπεια τή μερική τουλάχιστον άλλαγή τῶν ὄρων, ύπό τούς όποίους λειτουργοῦσε τό πελατειακό σύστημα. Καθώς ή άμεση πατριαρχική ἔξαρτηση τῆς παλαιᾶς μορφῆς ὑποχώρησε μπροστά στήν ἀνοδο τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καί ἐπίσης μπροστά στήν ἔξισου σημαντική ἀνοδο τῆς κοινωνικῆς κινητικότητας, τώρα μεγάλωνε σιγά-σιγά ή ἔξαρτηση τῶν κομμάτων ἀπό τούς φηφαφόρους τους, δηλαδή ή πελατειακή σχέση ἐν μέρει ἀντιστράφηκε. Τά κόμματα —ώς ἀρχαντισμοί μέ τά δικά τους αὐτοτελῆ συμφέροντα καί μέ πρωταρχικό τοις μέλημα τήν κατάληψη τοῦ κράτους καί τό μοίρασμα τῶν ἀνώτερων κρατικῶν θέσεων στά μᾶλλον ἀνυπόμονα στελέχη τους— ὑποχρεώθηκαν νά συναγωνίζονται τό ἔνα τό ἄλλο στήν υἱοθέτηση καί στήν προάσπιση τῶν ὄποιωνδήποτε αἰτημάτων ἀπ' ὁπουδήποτε κι ἀν προέρχονταν. Στίς συνθήκες τῆς διαμορφούμενης ἔγχωριας (ἔξαμβλωματικῆς) μαζικῆς δημοκρατίας δέν ἀρκοῦσε πιά ὁ διορισμός τῶν «ἡμετέρων», τῶν ὄποίων ή ἀνέχεια τούς ἔχουν νά αισθάνονται εὐγνωμοσύνη γιά τήν εὔνοια· ἔκτος ἀπό τόν διορισμό, ἔκτος ἀπό τή δανειοδότηση, ἔκτος ἀπό τή μεσολάβηση, τό πελατειακό παιγνίδι ἐπρεπε τώρα νά παιχθεῖ σέ ἐπίπεδο δχι μόνο (κλάδων), ἄλλα καί (μαζῶν), στό ἐπίπεδο φευδοϊδεολογικῆς δημαγωγίας μέ τήν ἀρωγή τῶν νεοφανῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης· ὁ λαϊκισμός, ὁ ὄποιος ἐνδημεῖ σέ κάθε σύγχρονη μαζική δημοκρατία (βλ. κεφ. IV, 2), συγχωνεύθηκε μέ τά πατροπαράδοτα κοινωνικά καί φυχολογικά γνωρίσματα τοῦ ἐπιχώριου πελατειακοῦ συστήματος, καί ἔτσι προέκυψε μιά κατάσταση, στήν ὄποια ή δημαγωγία ἥταν ἀναπόδραστη γιατί τήν ἐπιβυμοῦσαν ἀκριβῶς ἐκεῖνοι πρός τούς ὄποίους ἀπευθυνόταν, πιστεύοντας ὅτι, ἀν τήν πάρουν στήν ὄνομαστική της ἀξία, θά μπορέσουν νά τή χρησιμοποιήσουν ως γραμμάτιο πρός ἔξόφληση. Καθώς οί πελατειακές ἀνάγκες ἐπρεπε τώρα νά ἰκανοποιηθοῦν σέ καταναλωτικό ἐπίπεδο ἀνώτερο ἀπ' τίς παραγωγικές δυνατότητες τῆς χώρας, η συγκεκριμένη λειτουργία τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος, η ὄποια, ὅπως εἴδαμε, ἥταν ἔξ ἀρχῆς ἀντιοικονομική, κατάντησε νά ἀποτελέσει τό βασικό ἐμπόδιο στήν ἔθνική οἰκονομική καί κοινωνική ἀνάπτυξη — κάτι παραπόνω μάλιστα: ἔγινε ὁ ἀγωγός τῆς ἐκποίησης τῆς χώρας μέ μόνο ἀντάλλαγμα τή δική της διαιώνιση, δηλαδή τή δυνατότητά της νά προβαίνει σέ ψιλές παροχές παίρνοντας παροχές φήρου. Ἀχόμα καί η ἀπλούστερη σκέψη καί γνώση φανερώνει ὅτι ἔθνική ἀνάπτυξη μπορεῖ νά γίνει μόνο μέ τήν αὔξηση τῶν παραγω-

γικῶν ἐπενδύσεων, δηλαδή μέ τόν ἀντίστοιχο περιορισμό τῆς κατανάλωσης, πρό παντός ὅταν τά καταναλωτικά ἀγαθά ἡ χώρα δέν τά παράγει ἄλλα τά εἰσάγει, καί γιά νά τά εἰσαγάγει δανείζεται, δηλαδή ἔχωρεī τίς ἀποφάσεις γιά τό μέλλον της στούς δανειοδότες της. 'Ο δρόμος τῆς ἀνάπτυξης εἶναι ὁ δρόμος τῆς συσσώρευσης, τῆς ἐντατικῆς ἐργασίας καί τῆς προσωρινῆς τουλάχιστον (μερικῆς) στέρησης, ἐνῶ ὁ δρόμος τῆς (βραχυπρόθεσμης μόνον) εὐημερίας εἶναι ὁ δρόμος τοῦ παρασιτισμοῦ καί τῆς ἔκποίησης τῆς χώρας. Αύτή ἡ ἀτεγκτη οὐκονομική ἀλήθεια ἰσχύει ἀνεξάρτητα ἀπό τό κοινωνικό καί ήθικό πρόβλημα τῆς διανομῆς τῶν βαρῶν καί τῆς ἴεράρχησης τῶν στερήσεων. "Οσο ἀτεγκτη δύμας καί ἀν εἶναι, οἱ πολιτικές καί ψυχολογικές ἀνάγκες πού τήν ἀπωθοῦν εἶναι ὀκόμα ἰσχυρότερες. Πλατειές μάζες, πού γιά πρώτη φορά στήν ιστορία τοῦ τόπου τους «λάδωσαν τό ἀντερό τους» καί ἐπί πλέον ἀπέκτησαν καί τή μεθυστική συναίσθηση τοῦ κυρίαρχου καί ἔκλεπτυσμένου καταναλωτῆ, θά ἀρνοῦνται πάντα νά τή συνειδητοποιήσουν, ὅπως ἐπίσης θά ἀρνοῦνται νά τήν ξεστομίσουν καί νά τήν κάμουν γνάμονα τῶν πράξεών τους κόμματα, τῶν ὅποιων πρώτη ἔγνοια ήταν, εἶναι καί θά εἶναι ἡ νομή τῆς ἐξουσίας πρός ὄφελος τῶν φιλόδοξων καί αὐτέρεσκων στελεχῶν τους· ἴδιαίτερα ἥλαροτραγική ἀπό τήν ἀποψη αὐτήν παρουσιάζεται ἡ θέση τῆς «ἀριστερᾶς», ἡ ὅποια, ὄντας οίονεί καταδικασμένη νά ύπερασπίζει τά «λαϊκά» αἰτήματα, ύποχρεώνεται νά γίνει σημαντικός κάθε καταναλωτικῆς ἀπαίτησης, ἀρκεī ὅποιος τήν προβάλλει νά αὐτοτιτλοφορεῖται «λαός» — ύποχρεώνεται δηλαδή ἐξ ἀντικειμένου νά προωθεῖ τήν ἔκποίηση τῆς χώρας, ἀρκεī ὁ «λαός» νά ζητᾷ τήν ἔκποίηση αὐτήν. 'Υπάρχει ώστόσο κι ἐνας ὀκόμη λόγος, γιά τόν ὅποιο μιά τόσο ἀπλή ἀλήθεια θάβεται πεισματικά κάτω ἀπό μύριες ὅσες ἔκλογικεντικές ἐπινοήσεις. "Ἐνας λαός, ὁ ὅποιος κάτω ἀπό τήν πολύχρονη καί βαθειά ἐπιρροή τῶν ἑλληνοκεντρικῶν ἀερολογιῶν ἔχει μάθει νά θεωρεῖ τόν ἔσωτό του ὡς γένος περιουσίο καί ὡς ἀλας τῆς γῆς, ἀρνεῖται νά βάλει μέ τόν νοῦ του ὅτι μπορεῖ νά κάνει ὁ ἴδιος κάτι τόσο ἔξεντελιστικό ὅπως τό νά ξεπουλάει τόν τόπο του γιά νά καταναλώσει περισσότερο. "Ἐτοι δημιουργήθηκε μιά ψυχολογική στάση πού ἑλάχιστα διαφέρει ἀπό τή συλλογική σχιζοφρένεια. Στή συντριπτική τους πλειοψηφία οἱ σημερινοί "Ελληνες μέ τήν καθημερινή τους πράξη κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιά νά προσαρμοσθοῦν κατά τό δυνατόν γρηγορότερα καί καλύτερα στίς συνθήκες τῆς παρασιτικῆς κατανάλωσης (καί αὐτή περιλαμβάνει ὅποιαδήποτε δραστηριότητα ἔχει ὡς τε-

λωχή της συνέπεια τή διεύρυνση τοῦ χάσματος ἀνάμεσα σέ ὅσα παράγονται καί σέ ὅσα καταναλώνονται), ἐνῶ ταυτόχρονα παραμένουν ἰδεολογικά προσκολλημένοι σ' ἓναν μυγιάγγιχτο ἔθνικισμό, ὁ ὅποιος κάνει ὀκόμα καί ὅσους δουλεύουν ἀμεσα γιά λογαριασμό τῶν ξένων ἢ ἀποζοῦν ἔμμεσα ἀπ' αὐτούς νά καταφέρονται φραστικά ἐναντίον τους. 'Ωστόσο εἶναι κάτι παραπόνω ἀπό ἀμφίβολο, ὃν οἱ ἴδιοι θά τὸν πρόθυμοι νά ἐπωμισθοῦν τίς πρωτικές συνέπειες αὐτοῦ τοῦ ἔθνικισμοῦ σ' ὅτι ἀφορᾶ τὴν ἀπόδοση τῆς ἐργασίας καί τό ὑψος τῆς κατανάλωσης. 'Η ἴδια σχιζοφρένεια διέπει καί τῇ συμπεριφορά τῶν κομμάτων, τά ὅποια πλειοδοτοῦν σέ ἔθνικιστική ρητορεία τὴν ἴδια στιγμή πού ἐκποιοῦν τὸν κρατικό μηχανισμό καί τό κράτος γενικότερα γιά νά ἵκανοποιήσουν τίς καταναλωτικές ἀπαιτήσεις τῶν φημοφόρων τους.

Τά παραπόνω δέν ἀποτελοῦν οὔτε σάτιρα οὔτε καταγγελία, ἀλλά τὴν περιγραφή τῆς ἱστορικῆς, κοινωνικῆς καί ψυχολογικῆς κατοικείδας τῶν διαδικασιῶν πού ἔθεσε σέ κίνηση ἡ λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτικοῦ παιγνιδιοῦ καί τῆς πελατειακῆς πολιτικῆς μέσα στίς συγκεκριμένες συνθῆκες τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καί ἔθνους. 'Η σημερινή πασιφανής χρίση δέν ἐντοπίζεται μόνο στό γεγονός ὅτι ἡ κομματική ἐκποίηση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, μολονότι πέρασε στό στάδιο τῆς διαρκοῦς ἐκποίησης τῆς χώρας, ξεπέρασε πιά τά ὄρια τῆς οἰκονομικῆς ἀντοχῆς, ὅτι δηλαδή ἡ πελατειακή πολιτική προχώρησε ὡς τὴν αὐτοκαταστροφή της καί εἶναι ὑποχρεωμένη νά βάλει ἡ ἴδια ὄρια στόν ἑαυτό της προκειμένου νά ἔχει τή δύνατότητα νά συνεχισθεῖ μελλοντικά. 'Ἐπί πλέον ἡ χρίση ἀγκαλιάζει τά θεμελιώδη ἰδεολογήματα, πάνω στά ὅποια στήριξε τό ἔθνος τὴν αὐτοσυνειδησία του, καί πρό παντός τό ἰδεολόγημα τοῦ ἐλληνοκεντρισμοῦ. 'Η ἐλληνοχριστιανική ἐκδοχή τοῦ ἐλληνοκεντρισμοῦ βρῆκε τὴν τελευταία συστηματική της πολιτική χρήση ὡς τό ἰδεολογικό ὅπλο τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ στρατοπέδου στήν ἐποχή τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ἀλλά καί κατόπιν, ὅταν δηλαδή ἡ χώρα ζοῦσε κάτω ἀπό τίς συνέπειες τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, μιά ἀπό τίς ὅποιες σέ ἔσχατη ἀνάλυση ἦταν καί ἡ δικτατορία. 'Η τέτοια πολιτική της χρήση συνεπέφερε τή σοβαρή της ἀποδυνάμωση, ὅταν ἀφ' ἐνός ἀνδρώθηκε μιά γενιά ούσιαστικά ξένη πρός τὴν ἐμφυλιοπολεμική νοοτροπία (ἔστω κι ὃν προσχωροῦσε στή μιά ἀπό τίς δύο ἐμφυλιοπολεμικές παρατάξεις) καί ὅταν ἀφ' ἐτέρου ἡ εἴσοδος καί ἡ διάδοση τοῦ καταναλωτισμοῦ καί τῶν συναφῶν χειραφετητικῶν καί ἥδονιστικῶν ἰδεολογημάτων (βλ. κεφ. IV, 2-4) ἀφαίρεσε τό κοινωνικό

προβάδισμα ἀπό τίς παραδεδομένες πατριαρχικές ἀντιλήψεις καὶ στάσεις. Τό κενό στό μέτωπο τοῦ ἑλληνοκεντρισμοῦ καλύφθηκε ἐν μέρει ἀπό ἄλλες ἔκδοχές του, οἱ ὅποιες προσπάθησαν νά συνδυάσουν μοτίβα τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς ἑλληνορθόδοξης παράδοσης μέ τά ἀντιαλλοτριωτικά κηρύγματα τῆς πολιτισμικῆς ἐπανάστασης τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 καὶ τοῦ 1970. Τοῦτες οἱ ἔκδοχές δισκησαν κάποια ἐπίδραση, ίδιαίτερα σέ νέους, γιατί ὁ γρήγορος καταναλωτικός ἀφελληνισμός, ἀλλά καὶ ἔξωτερικές ἀπειλές, ἔθεσαν πιεστικά τό πρόβλημα τῆς ἔθνικῆς ταυτότητας. Παρ' ὅλα αὐτά τό κύριο ρεῦμα τῆς ἔξέλιξης τράβηξε πρός τὴν κατεύθυνση μᾶς ἀμβλυνσης ἡ χαλάρωσης ὅλων τῶν ἰδεολογικῶν περιγραμμάτων. Βέβαια, ὁ ἑλληνοκεντρισμός ἐπέζησε, καὶ θά ἐπιζήσει γιά πολύ ὀλόρια, ἐφ' ὅσον φυχολογικά ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀμυντικό καὶ ὑπεραναπληρωτικό μηχανισμό ἐνός ἔθνους, τό ὅποιο ἐλάχιστα δικά του πράγματα παράγει στόν τομέα τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, ἔτοι ὥστε νά ἀντισταθμίζει χωρίς τραύματα δσα εἰσβάλλουν καθημερινά ἀπ' ἔξω, κατακτώντας τόν δικό του χῶρο. "Ομως θά ἐπιζήσει χωρίς κοσμοθεωρητικά συγκρατημένες καὶ γενικότερα ἀποδεκτές μορφές — εἴτε ώς στάση ἔθνικῆς «λεβεντιᾶς» καὶ «περηφάνειας» εἴτε ώς φολκλοριστικό καρύκευμα τῆς τουριστικῆς ἔκποίησης τοῦ τόπου.

Ἡ υἱοθέτηση καὶ ἡ διάδοση κεντρικῶν ἴδεῶν καὶ ἀξιῶν τῆς πολιτισμικῆς ἐπανάστασης συνόδευσαν καὶ στήν 'Ἐλλάδα πρίν ὀλόρια ἀπό τό 1974, πρό παντός ὅμως μεταδικτατορικά, τή διαμόρφωση τῆς ἐγχώριας (έξαμβλωματικῆς) μαζικῆς δημοκρατίας, ἐπηρεάζοντας σέ σημαντικό βαθμό τά καθημερινά ἥθη (πρβλ. κεφ. IV, 4). Ταυτόχρονα μέ τήν τροπή πρός τήν ἐγχώρια παραλλαγή τῆς μαζικῆς δημοκρατίας συντελέσθηκε λοιπόν καὶ ἡ στροφή πρός μιάν ἀντίστοιχη μορφή μεταμοντερνισμοῦ, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ χαλάρωση ἡ ἡ διάλυση τῶν ἐντόπιων ἰδεολογημάτων, μαζί μέ τή διεθνή ρευστοποίηση τῶν σαφῶν φυχροπολεμικῶν ἰδεολογικῶν ὄριων, προκάλεσε ὅχι μόνο μιάν ἀδιαφορία γιά τήν ἑλληνική ἰδεολογία γενικότερα, ἀλλά καὶ μιά χαοτική ἀνάμιξη τῶν πνευματικῶν προϊόντων πού ἔρχονταν σέ ὅλο καὶ μεγαλύτερες μάζες ἀπ' ἔξω — σέ ὀψιβή ἀντίστοιχία, ἀλλωστε, πρός τή ραγδαία αὔξηση τῆς εἰσαγωγῆς ὑλικῶν καταναλωτικῶν σχεθῶν. 'Ο συνδυασμός τῶν πάντων μέ τά πάντα, ὁ ὅποιος, ὅπως θά δοῦμε σ' αὐτό τό βιβλίο, ἀποτελεῖ ούσιῶδες γνώρισμα τοῦ μαζικοδημοκρατικοῦ τρόπου σκέψης, καθώς καὶ οἱ ἡδονιστικές ἀξίες τοῦ αὐθορμητισμοῦ καὶ

τῆς αὐτοπραγμάτωσης, ὅπως τίς διασκήρυξε ἡ πολιτισμική ἐπανάσταση, στὴν Ἑλλάδα συμφύρθηκαν μέ τίς παμπάλαιες καὶ πασίγνωστες ἐπιχώριες ἔξεις τῆς πνευματικῆς νωθρότητας, τοῦ ἔξυπνακιδισμοῦ καὶ τῆς ἡμιψάθειας· ἡ σύμφυρση αὐτή, ἐπομένως, ἦταν ἡ φυσική καὶ βολική εἰσοδος τοῦ μεταμοντερνισμοῦ σ' ἐναν τόπο δπου τὸ ἀστικὸ ἔργασιακό ἥθος εἶναι οὔσιαστικά ἄγνωστο ὅχι μόνο στὸν τομέα τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ στὸν τομέα τοῦ πνεύματος, δπου δέν διαμορφώθηκαν ἐπιστημονικές παραδόσεις μέ συνοχῇ καὶ μέ μακρόβιους φορεῖς καὶ ὅπου οἱ μίμοι καὶ οἱ γελωτοποιοί ἐκπροσωποῦνται μέ ποσοστά ἴδιαιτέρως ὑψηλά στοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων, στὰ πανεπιστήμια καὶ στὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης. "Οπως καὶ νά χει,
 ἡ τέτοια εἰσοδος τοῦ μεταμοντερνισμοῦ στὶς ἐλληνικές συνθῆκες ἀποτελεῖ τὴν ὄλοκλήρωση, καὶ ἐν μέρει τὴν κορύφωση, τῆς χρίσης ὅλων τῶν θεμελιωδῶν δεδομένων τῆς ἐλληνικῆς ἔθνους ζωῆς. 'Η ἐκποίηση τοῦ ἔθνους μέ τὴν ὑλική ἔννοια θά συνοδευθεῖ καὶ ἀπό τὴν πλήρη πνευματική του στειρότητα, ὃν ἡ μεταμοντέρνα σύμφυρση τῶν πάντων μέ τὰ πάντα πραγματωθεῖ ἀποκλειστικά ὡς σύμφυρση μεταξύ καρκοχωνεμένων δάνειων στοιχείων καὶ ὃν ἡ φθορά τῶν ἐλληνικῶν, ἡ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔξελληνισμένων, ἴδεολογημάτων καταλήξει σύν τοῖς ὄλλοις σέ συρράκωση ἡ ἔργαλειοποίηση τῆς γλώσσας τέτοια, ὥστε νά μήν μπορεῖ πιά νά παραχθεῖ στὸν νεοελληνικό χῶρο τό μόνο προϊόν που —ἀκριβῶς χάρη στή μοναδική δυναμική μᾶς πολυστρώματης καὶ παμπάλαιας γλώσσας— ἔχει παραχθεῖ ὡς τώρα σέ ὑψηλή ποιότητα: ποίηση. 'Απέναντι σέ ὅλα αὐτά τὰ φαινόμενα μπορεῖ κανεὶς νά δοκιμάζει ὁδύνη, νιώθοντας μετέωρος καὶ δίχως ἔθνους ρίζες, ἡ μπορεῖ καὶ νά τὰ θεωρεῖ ἀσήμαντα, πιστεύοντας ὅτι πατρίδα τοῦ ἀνθρώπου, πρό παντός σήμερα, εἶναι ὁ κόσμος κι ὅτι τὴν τροφή που δέν μπορεῖ νά τοῦ δώσει ὁ ἔνας τόπος τοῦ τὴν παρέχει ἔνας ἄλλος. 'Οποιαδήποτε προσωπική στάση κι ὃν ἐπιλέξει ὁ καθένας, γεγονός εἶναι ὅτι ἡ νεοελληνική ιστορία, ἔτοι ὅπως τή γνωρίσαμε στὰ τελευταῖα διακόσια χρόνια, κλείνει τὸν κύκλο της. 'Ασφαλῶς, τὰ τραγικά καὶ καυματά τῆς ἐπεισόδια δέν τέλειωσαν ἀκόμη, ὅμως χάνεται ἡ ἐνότητα τῆς προβληματικῆς της καὶ ὁ εἰδοποιός της χαρωπήρας. 'Η Ἑλλάδα ἐντάσσεται σέ πολύ χαμηλή θέση στό σύστημα τοῦ διεθνοῦς καταμερισμοῦ τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἔργασίας. 'Ο δικός της μεταμοντερνισμός συνίσταται στό ὅτι ἀποτελεῖ μά στενή καὶ παράμερη λωρίδα στό εύρο φάσμα τοῦ μεταμοντερνισμοῦ ὄλλων.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ